

ЩОДО ПОНЯТТЯ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

REGARDING THE CONCEPT OF PROTECTION OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF A WITNESS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Закревська Т.О., здобувач кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Донецький юридичний інститут
Міністерства внутрішніх справ України

Поняття «права» «свободи» і «законні інтереси» мають самостійне значення і водночас перебувають у логічному зв'язку. Законні інтереси можуть бути самостійним об'єктом захисту за умови, якщо не суперечать вимогам законодавства.

Охорона прав і свобод людини спрямована на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Захист прав здійснюється при порушенні прав, погрозі порушення, або при перешкоді їх здійсненню. Вказане означає, що не можна отожднювати ці різнопланові категорії, оскільки «охорона прав» в юридичному сенсі означає статичний стан норм права, що спрямований безпосередньо на попередження порушень прав учасників кримінального провадження. Порушення цих прав веде до динамічного стану реалізації права на захист. Тобто до захисту прав громадяни вимушені звертатися лише тоді, коли порушені їх права чи інтереси, що охороняються законом.

«Охорона прав» – сукупність державних та громадських заходів правового характеру, спрямованих на забезпечення (підтримання стану) безперешкодного здійснення суб'єктами правовідносин своїх прав і свобод через здійснення контролю за їх додержанням, профілактики, попередження та захисту від порушення прав і свобод, а також застосування засобів відповідальності за їх порушення. Охоронюваний законом інтерес – це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально-правовим засадам.

У статті здійснено спробу розкрити сутність охорони прав, свобод та законних інтересів свідка у кримінальному процесі, під яким запропоновано розуміти сукупність процесуальних гарантій, які здійснюються стороною обвинувачення на підставі чинного законодавства для безперешкодної реалізації таким суб'єктом учасником кримінального провадження своїх суб'єктивних прав, у тому числі кримінальних процесуальних, а також законних інтересів у кримінальному провадженні, внаслідок порушення яких, настає відповідальність. Встановлено, що поняття «права», «свободи» і «законні інтереси» мають самостійне значення і водночас перебувають у логічному зв'язку. Законні інтереси можуть бути самостійним об'єктом захисту за умови, якщо не суперечать вимогам законодавства.

Ключові слова: свідок, права, свободи, законні інтереси, охорона, захист, безпека.

The concepts of «right», «freedom» and «legitimate interests» have an independent meaning and are at the same time in a logical connection. Legitimate interests can be an independent object of protection, provided that they do not contradict the requirements of the law.

The protection of human rights and freedoms is aimed at preventing and preventing violations of the rights and freedoms of each participant in criminal proceedings. Protection of rights is carried out in case of violation of rights, threat of violation, or obstruction of their exercise. This means that these diverse categories cannot be identified, because «protection of rights» in the legal sense means a static state of law, aimed directly at preventing violations of the rights of participants in criminal proceedings. Violation of these rights leads to a dynamic state of realization of the right to protection. That is, citizens are forced to seek protection of their rights only when their rights or interests protected by law are violated.

«Protection of rights» – a set of state and public measures of a legal nature aimed at ensuring (maintaining) the unimpeded exercise by legal entities of their rights and freedoms through control over their observance, prevention, prevention and protection against violations of rights and freedoms, as well as application of means of responsibility for their violation. The interest protected by law is the desire to use a specific tangible and / or intangible asset, due to the general content of the objective and not directly mediated in subjective law simple legitimate permission, which is an independent object of judicial protection and other remedies to satisfaction of individual and collective needs that do not contradict the Constitution and laws of Ukraine, public interests, justice, good faith, reasonableness and other general legal principles.

The article attempts to reveal the essence of protection of the rights, freedoms and legitimate interests of a witness in criminal proceedings, which is proposed to mean a set of procedural guarantees provided by the prosecution on the basis of current legislation for unimpeded exercise of such subjective rights. including criminal procedural, as well as legitimate interests in criminal proceedings, as a result of violation of which, liability arises. It has been established that the concepts of «rights», «freedoms» and «legitimate interests» have an independent meaning and at the same time are in a logical connection. Legitimate interests may be an independent object of protection, provided that they do not contradict the requirements of the law.

Key words: witness, rights, freedoms, legitimate interests, protection, defense, security.

Становлення України як правової демократичної держави передбачає необхідність організації правової системи на основі принципу взаємної відповідальності держави і особи. Не є винятком з цього правила і сфера кримінального судочинства, де значною мірою зачіпаються права, свободи та законні інтереси людини.

Відповідно до ст. 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Тому кримінально-процесуальне законодавство України відповідно до

завдань кримінального провадження також має на меті захист особи, що впливає із ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, а саме: завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження [2]. Виходячи зі змісту ст. 66, 67 КПК України можна дійти до висновку, що елементами правового статусу свідка є його права, обов'язки, а також відповідальність [3, с. 282]. На нашу думку, елементом такого статусу є також законні інтереси свідка.

Тому виникає необхідність у дослідженні особливостей охорони прав, свобод та законних інтересів свідка на стадії досудового розслідування.

Стаття 3 Конституції закріплює вихідну засаду правової демократичної соціальної держави про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4]. Іншими словами, на державу покладається обов'язок не тільки визнавати, а й гарантувати і забезпечувати додержання прав людини і громадянина, сприяти їм в реалізації своїх особистих прав, основні з яких закріплені в розділі II Конституції України, що являє собою один з аспектів здійснення правоохоронної функції держави [5].

Права людини – правові можливості (міра свободи) особи, здатні забезпечити її розвиток у конкретно-історичних умовах, що закріплені як міжнародні стандарти, гарантовані законами держави як невідчужувані, загальні і рівні для всіх людей, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства та мають забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [5].

Права людини – це комплекс природних та неперушних свобод та можливостей, які обумовлені фактом існування людини в соціумі, що мають юридичне закріплення [6, с. 461].

Право виступає мірою свободи і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, так і істотним засобом обмеження не узгоджуваних з суспільними потребами і уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювальні заборони й обмеження повинні бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими. Основні права і свободи людини закріплені в Конституції України та в міжнародних правових актах, які, будучи ратифікованими законодавчою владою України, набувають сили законів. Зміст і обсяг конституційних прав і свобод однаковий для всіх громадян України [6, с. 462].

Отже, права і свободи людини – визнані міжнародним співтовариством особисті цінності людини у її відносинах з іншими людьми та державою. Права і свободи людини закріплені в міжнародно-правових актах, норми яких імплементовано в законодавстві України. Визначені цими актами права і свободи людини і громадянина знайшли своє повне відображення у розділі II Конституції України.

Права, свободи та законні інтереси – це ті категорії, які не тільки характеризують правовий статус особи, а й свідчать про ступінь ефективності засобів, що використовуються у нормативному регулюванні суспільних відносин, про оптимальність співвідношення у механізмі правового регулювання засобів заохочення та обмеження.

Співвідношення між цими категоріями наступне. Термін «право» означає міру можливої поведінки людини, здійснення тих або інших дій, закріплених у нормативно-правових актах. Тобто це більш чітка категорія і варіанти його використання визначені в юридичних актах. Так, у Конституції України закріплюються наступні права: «Кожна людина має невід'ємне право на життя» (ст. 27), «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 48), «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я

довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» (ст. 50). В. Ф. Погорілко стверджує, і з цим неможливо не погодитись, що у своїй основі, право громадянина є завжди правом на те, що потрібно людині, на що вона претендує або те, що закон їй надає, чим закон її забезпечує, що служить інтересам людини, задоволенню її потреб, що визначається як соціальне благо, соціальна цінність [7, с. 8].

Термін «свобода» – це філософська і правова категорія, яка означає самостійний вибір індивідом або організацією варіанта своєї поведінки. Свобода – це можливість користуватись і розпоряджатись тим або іншим соціальним благом, цінністю, задовольняти власний інтерес або якусь життєву потребу таким чином, аби не порушувати права інших людей. Разом із тим, аналіз конституційного законодавства вказує на те, що термін «свобода» – більш широке поняття і може мати багато варіантів здійснення [8, с. 57].

Аналіз конституційного законодавства показує, що термін «свобода» покликаний підкреслити більш широкі можливості вибору, окреслюючи конкретний результат, він використовується для позначення сфери автономії суб'єкта, що гарантується правом, всередині якої він має право діяти на свій розсуд і вибором. Термін «право» же використовується для позначення прав суб'єкта на конкретно певну дію і поведінку. Хоча в понятійно-правовому сенсі ці терміни рівнозначні і відмінність в термінології є скоріше традиційною [9; 10].

У кримінальному судочинстві основні права та свободи людини визначають характер і зміст кримінального процесуального закону, а відповідно і всієї кримінальної процесуальної діяльності. Саме у сфері кримінального судочинства, де має місце застосування різних заходів державного примусу і де особливо обмежуються права та свободи осіб, залучених у сферу кримінального процесу, питання охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення. Кримінальне судочинство може і повинно бути ефективним інструментом державної охорони прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб – установ, підприємств, організацій тощо. Жодне порушення законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб не може бути виправдане посиланням на необхідність боротьби зі злочинністю.

Статтею 66 КПК України свідок наділяється певним обсягом прав та обов'язків. Так, згідно з частиною 1 цієї статті свідок має право:

- 1) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; 2) користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України; 3) відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню; 4) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; 5) користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важно тримати в пам'яті; 6) на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань; 7) ознайомлюватись з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; 8) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 9) заявляти відвід перекладачу [11].

У тлумаченні Конституційного Суду України поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається у ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним і/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам (рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) [12].

Встановлюючи права і свободи на законодавчому рівні, держава бере на себе обов'язок додержувати їх, забезпечувати їх додержання іншими особами та захищати їх від порушення з боку третіх осіб. Згідно з Конституцією України «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», а «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [4].

Учені-правознавці розмежовують поняття «охорона» і «захист». Так, Б. Ю. Тихонов, Д. М. Чечот під охороною розуміють профілактичні заходи, що здійснюються державними органами і громадськими організаціями для попередження порушень прав громадян, а також усунення різних перешкод, які заважають реалізації цих прав. Під захистом розуміють примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб відновлення порушеного права. Охорона, таким чином, охоплює заходи, що застосовуються до порушника прав і свобод, а захист – заходи, що застосовуються після правопорушення для поновлення порушеного права [13, с. 8; 14, с. 23]. С. С. Алексєєв під захистом прав розуміє державно-примусову діяльність, спрямовану на реалізацію «відновлювальних» завдань – на поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [15, с. 51].

Як визначено у ст. 2 КПК України, одним з основних завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів його учасників. Положення щодо охорони прав людини також закріплені й у Основному законі України. Зазначеним питанням присвячена велика увага не лише у національних нормативно-правових актах, а й у міжнародних актах щодо захисту прав людини. Основні з них такі: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином та інші.

Слід визнати, що серед вчених так і не склалося єдиного розуміння щодо сутності охорони прав і свобод людини. Разом з тим вважаємо, що слушною є думка С. А. Паршак, який під охороною визначає правові межі, що встановлюються відповідними органами (органами державної влади, місцевого самоврядування, власне громадянами, зокрема), які направлені на попередження (превенцію) порушення прав і свобод. Охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечення дії права. Отже, охорона прав і свобод – це стан правомірної їх реалізації під контролем соціальних інститутів, але без їх втручання [16, с. 161].

Розкриваючи сутність завдань кримінального провадження, автори науково-практичного коментарю КПК України охороною прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження тлумачать як забез-

печення необхідних умов для здійснення прав, свобод і задоволення законних інтересів, їх недоторканності та непорушності за допомогою чіткого урегулювання кримінальних процесуальних відносин та прийняття заходів правового характеру з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження [16; 17, с. 7].

З урахуванням вищевикладеного, слід визначити, що під охороною прав і свобод людини розуміється діяльність, спрямована на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Основними видами даної діяльності можна назвати надання правової допомоги захисником, процесуальне керівництво прокурора за досудовим розслідуванням, судовий контроль. Поняття «захист прав людини» стає однією з найбільш поширених юридичних конструкцій не тільки у сучасному українському законодавстві, але і в науковій літературі. Це обумовлено, перш за все, розвитком і поглибленням правозахисної спрямованості самого законодавства і практики його застосування. Як підкреслюється у науковій літературі, саме захист прав людини і громадянина одержує яскраве вираження у правовій державі через все розмаїття здійснюваних державних функцій і конкретних видів діяльності.

У свою чергу, І. В. Берестовський функцію захисту прав людини і громадянина визначає як систему заходів демократичної, соціальної, правової держави спрямовану на недопущення порушення існуючих прав (їх попередження, контроль і нагляд за дотриманням прав), а також на підтвердження чи відновлення оскарженого чи порушеного права, що реалізується організаційними й правовими засобами і законним шляхом як органами державної влади і місцевого самоврядування, так і громадськими організаціями з метою нормалізації процесу здійснення прав і свобод особою [18, с. 130]. Категорія «захист» означає окремі процесуальні можливості із захисту порушених прав, стосуються будь-яких прав і свобод незалежно від буквального вживання цього терміну безпосередньо у тексті норм Конституції, а поняття «охорона» вживається для позначення досить широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної відповідальності.

Слід визнати, що правові категорії «охорона прав» та «захист прав» дійсно близькі за значенням. Крім того, у правоохоронній діяльності держави ці поняття тісно переплетені. Разом з тим вважаємо, що дані категорії слід розрізняти та розглядати окремо. Поняття «охорона прав» та «захист прав» слід розмежовувати, оскільки вони направлені на досягнення різних цілей та відрізняються способами використання. Охорона прав і свобод людини спрямована на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Захист прав здійснюється при порушенні прав, погрозі порушення, або при перешкоді їх здійсненню. Вказане означає, що не можна отожднювати ці різнопланові категорії, оскільки «охорона прав» в юридичному сенсі означає статичний стан норм права, що спрямований безпосередньо на попередження порушення прав учасників кримінального провадження. Порушення цих прав веде до динамічного стану реалізації права на захист. Тобто до захисту прав громадяни вимушені звертатися лише тоді, коли порушені їх права чи інтереси, що охороняються законом [16].

Таким чином, термін «охорона прав» можна визначити як сукупність державних та громадських заходів правового характеру, спрямованих на забезпечення (підтримання стану) безперешкодного здійснення суб'єктами правовідносин своїх прав і свобод через здійснення контролю за їх додержанням, профілактики, попередження та захисту від порушення прав і свобод, а також застосування засобів відповідальності за їх порушення.

Охоронюваний законом інтерес – це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [12].

Із наведеного убаचाється, що поняття «права» «свободи» і «законні інтереси» мають самостійне значення

і водночас перебувають у логічному зв'язку. Законні інтереси можуть бути самостійним об'єктом захисту за умови, якщо не суперечать вимогам законодавства.

Узагальнюючи вищевикладене, спробуємо запропонувати власне поняття «охорона прав, свобод та законних інтересів свідка», під яким розуміємо, сукупність процесуальних гарантій, які здійснюються стороною обвинувачення на підставі чинного законодавства для безперешкодної реалізації таким суб'єктом учасником кримінального провадження своїх суб'єктивних прав, у тому числі кримінальних процесуальних, а також законних інтересів у кримінальному провадженні, внаслідок порушення яких, настає відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинка К. Г. Проблеми становлення єдиного механізму забезпечення прав і свобод особи. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 3. С. 38–48.
2. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУВС, 2003. 444 с.
3. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта, 2008. 472 с.
4. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
5. Ковінько Д. В. Поняття та зміст конституційного забезпечення прав людини і громадянина в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 2. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2011_2_12
6. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. Т. 2. 800 с.
7. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник: у 2 т. Київ: Юридична думка, 2006. Т. 1. 544 с.
8. Права і свободи людини та громадянина: навч. посіб. / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. Харків: Факт, 2001. 210 с.
9. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: учебник. Москва, 2000. 552 с.
10. Лукашева Е. А. Права человека: учебник. 2-е изд., перераб. Москва: Норма; ИНФРА-М, 2011. 560 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/v018p710-04>
13. Тихонов Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.07.01 «Теория и история государства и права». Москва, 1972. 16 с.
14. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. 72 с.
15. Алексеев С. С. Общая теория права. В 2 томах. Москва: Юрид. лит, 1981. Т. 1. 360 с.
16. Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_7_29
17. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.
18. Берестовський І. В. Захист прав людини і громадянина як функція української держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 124–131.